

ROMUALDAS APANAČIUS

ŠIAURĖS RYTŲ AUKŠTAIČIŲ KANKLĖS – SĖLIŲ KULTŪROS PALIKIMAS?

Tikslas – atskleisti šiaurės rytų aukštaičių kanklių bei kankliavimo ir sėlių kultūros sąsajas. *Objektas* – XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje Biržų, Rokiškio ir Kupiškio rajonuose vartotos kanklės. *Duomenys* – Lietuvos ir Rusijos muziejuose saugomos kanklės, iš viso 31 (muziejų kanklės 1985 m. išmatavo ir aprašė šio straipsnio autorius ir prof. M. Baltrėnienė, 1987 m. – šio straipsnio autorius ir E. Virbašius); rašytinių šaltinių duomenys, R. Apanavičiaus vadovautos 1989 m. ekspedicijos medžiaga (surinkta duomenų apie kankles ir kankliavimą). *Metodai* – analizė, lyginimas, retrospekcija (praeities įvykių ir faktų atkūrimas), apibendrinimas. *Rezultatai* – keliami hipotezė, kad šiaurės rytų aukštaičių kanklės ir kankliavimas gali atspindėti sėlių kultūrą arba bent jau šios kultūros savaimingą sritį.

ĮVADAS

Problema, ar šiaurės rytų aukštaičių kanklės gali būti sėlių kultūros palikimas, iki šiol dar nebuvo atskirai gvildinta. 1992 m. šias kankles siejau su sėlių kultūra¹ manydamas, kad jos atspindi ir vakarų baltų palikimą. Lygindamas lietuvių ir latvių kankles, 2001 m. iškėliau mintį, kad šiaurės rytų aukštaičių ir Aukšžemės latvių kanklės gali sietis su sėlių kultūra, artima netgi kuršių kultūrai². Tačiau tiesiogiai kankles gretinti su sėlių palikimu nelengva, nes jos vartotos tik kai kuriose senųjų sėlių žemėse: Biržų rajone, Rokiškio rajono vakarinėje ir Kupiškio rajono šiaurinėje dalyje. Kita vertus, šiaurės rytų aukštaičių kanklės skiriasi nuo vakarų aukštaičių, žemaičių ir suvalkiečių instrumentų savo pavidalu, stygų skaičiumi, ornamentika, skambinimo būdais ir repertuaru. Todėl jos gali būti sėlių, ne vien tik rytų aukštaičių kultūros palikimas, nes gretimose rytų aukštaičių žemėse kanklės nevertotos. Muziejuose saugomos 25 tipiškos šiaurės rytų aukštaičių kanklės ir 6 netipiški eksponatai. Dar 8 tipiški kanklių, dabar nesančių muziejuose, piešinius, nuotraukas ir aprašus randame istorijos šaltiniuose. Po 1 pavyzdį 1889 m. paskelbė Ch. Barčas³, 1897 m. bei 1902 m. – F. ir H. Tecneriai⁴, 1909 m. – A. L. Maslovas (šios kanklės ir dabar saugomos muziejuje)⁵, 1928 m. – K. Zachsas⁶, 5 pavyzdžius 1937 m. – Z. Slavinskas⁷. Tad iš viso turime duomenų apie 33 tipiškas ir 6 netipiškas šiaurės rytų aukštaičių kankles. Šie duomenys palyginti gausūs, nes Lietuvos muziejuose saugomos iš viso 72 tradicinės kanklės. Turint galvoje, kad šiaurės rytų aukštaičių kanklių eksponatai surinkti iš palyginti nedidelio ploto, jų gausa rodo čia buvus itin stiprią ir gają kankliavimo tradiciją, kuri užgeso tik XX a. viduryje.

TRADICINĖS KANKLĖS

Pagal šio straipsnio autoriaus Baltijos tautų kanklių klasifikaciją, šiaurės rytų aukštaičių kanklės yra pirmojo tipo instrumentai. Kanklės išskobtos iš vieno medžio gabalo, jų korpusas šešiabriaunis, keturbriaunis arba pusapvalis, drūtgalys aukštesnis už plongalį. Drūtgalys nusklembtas gana nedideliu įstrižumu, jis palyginti bukas (šiaurės vakarų, vakarų, pietvakarių aukštaičių ir žemaičių kanklės įstrižesnės), čia dar padarytas nedidelis kyšulys mediniams stygų varžikliams įtvirtinti (jie tvirtinami iš apačios). Plongalyje iš trijų šonų paliekamos neaukštos sienelės, tarsi lovelis, per kurį skersai korpuso įveriamas storas metalinis virbalas stygomis užkabinti. Kad stygos tvirtiau laikytųsi ir nesilankstytų, virbalas neretai perkišamas per storą žąsies plunksną. Puošyba labai kukli. Viršutinėje plokštėje išpjaustomos nedidelės, dažniausiai apskritimu išdėstytos skylutės, šešialapė (keturlapė, penkialapė) žvaigždutė arba kitokių pavidalų išpjovos. Kanklėms pakabinti drūtgalio smaigalyje išgręžiama skylutė, į kurią įveriamas virvutė arba metalinė kilpa.

Tipiškiausios penkiastygės šešiasstygės kanklės, tačiau yra ir septynių – devynių stygų instrumentų.

Šiaurės rytų aukštaičių kanklės primena luotą, karstą, geldą ir yra tarsi sumažinti šių daiktų modeliai. Jos tokios pačios kaip ir latvių Aukšžemės etnografinėje srityje vartotos kanklės (turi panašumo netgi su Kuršžemės instrumentais), tačiau labai skiriasi nuo lietuvių antrojo (skambino vakarų aukštaičiai ir žemaičiai) bei trečiojo (paplitusios šiaurės vakarų Žemaitijoje ir Suvalkijoje) tipo kanklių, kurios primena žuvis ir dažniausiai turi devynias – dvylika stygų. Galima sakyti, kad šiaurės rytų aukštaičių kanklės, visai nepanašios į kitose Lietuvos dalyse vartotus instrumentus, yra savotiška lietuvių kankliavimo tradicijos išimtis.

11 kanklių saugoma Biržų krašto „Sėlos“ (BKM), 4 – Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės (ČDM

Lt), 3 – Lietuvos nacionaliniame (IEM EM) ir dar 3 – Rokiškio krašto muziejuje (RKM). Dvejos šiaurės rytų aukštaičių kanklės yra Rusijos etnografijos (ГМЭ), po vienerias – Lietuvos liaudies buitės (LBM) ir Šiaulių „Aušros“ (ŠAM EB) muziejuose.

Daugiausia kanklių surinkta tuometinėje Biržų apskrityje. Be 15 eksponatų, kurių radimvietės aiškios, dar 6 kanklių radimo vietovės nenustatytos, tačiau iš konstrukcijos galima spręsti, kad tai tipiški Biržų krašto instrumentai. Rokiškio apskrityje rastos trejos kanklės yra mažiau tipiškos. Dabar jos saugomos Rokiškio krašto muziejuje. Tarp jų ir 1933 m. Rokiškio aps. ir vls. Skėmų k. pas ūkininką Krivą rastos šešiastygės kanklės (RKM 509). Jos pusapvalio korpuso, tačiau plongalyje nėra įprastų sienelių, tarsi lovelio metaliniam strypui įverti. Kitas šešiastygės kanklės (RKM 3195) 1959 m. muziejus gavo iš V. Žalio, gyv. Rokiškio r., Ragelių apyl. Šios kanklės šešiabriaunės, taip pat plongalyje be lovelio. Stygomis tvirtinti įbestas sulenktas metalinis strypas, būdingas ne šiaurės rytų, bet vakarų aukštaičių ir žemaičių kanklėms. Šios kanklės atvirkštinės – jų drūtgalys nusklembtas ne į atlikėją, bet į išorę. Viršutinė plokštė ornamentuota skylutėmis, išdėstytomis ne apskritimo, o eglutės ar kurio kito augalo forma. Trečias muziejuje saugomas instrumentas – labiausiai tipiškos šešiabriaunės penkiastygės kanklės (RKM 511), kurių radimvietė neaiški, tačiau jos neabejotinai iš Rokiškio apskrities.

Rusijos etnografijos muziejuje Sankt Peterburge saugomos kanklės iš prof. E. Volterio rinkinio. Tai penkiastygės kanklės (ГМЭ 2235-1), 1912 m. surastos tuometinės Vitebsko gubernijos Rėzeknės apskrityje. Jos yra gana tipiškas šiaurės rytų aukštaičių instrumentas, vartotas greičiausiai Latgalos lietuviškoje salose gyvenusių lietuvių, nes muziejaus kartotekoje jų pavadinimas nurodytas *kunklai* (latviškai jos vadintųsi *kokles*, latgalių tarme – *kukles*). Tačiau su Latvijos Aukšžemės, netgi su Latgalos kanklėmis jas irgi sieja gana ilgai plonėjantis plongalys, primenantis vandens paukščio uodegą. Toks plongalys labiau būdingas latvių, šiaurės vakarų rusų, karelių ir suomių kanklėms. Nėra neįmanoma, kad Latgalos lietuviai jo pavidalą galėjo nusižiūrėti nuo latvių instrumentų.

Šiame Sankt Peterburgo muziejuje saugomos dar vienerios šešiastygės kanklės (ГМЭ 153 „D“). Kartotekoje nurodyta, kad tai – *kankle, kankles, kanklai, kanklys*, pagamintos 1797 m., E. Tiškevičiaus dovana. Tai tipiškas Biržų krašto instrumentas, kurį, be jokios abejonės, kartu su kitais etnografiniais eksponatais (tarp jų ir muzikos instrumentais) 1867 m. Maskvoje surengtai etnografijos parodai atidavė archeologas, etnologas, muziejininkas grafas E. Tiškevičius. 1869 m. Sankt Peterburge jis išleido monografiją apie Biržus, kurioje aprašė ir kankles⁸. Šių kanklių (ГМЭ 153 „D“) nuotrauką 1909 m. paskelbė A. Maslovas⁹.

1 lentelė

Šiaurės rytų aukštaičių tipiškos kanklės Lietuvos ir Rusijos muziejuose

Muziejus	Stygų skaičius					iš viso
	5	6	7	8	9	
BKM	5	1	2	-	3	11
ČDM Lt	1	2	1	-	-	4
IEM EM	1	1	-	1	-	3
RKM	1	2	-	-	-	3
LBM	1	-	-	-	-	1
ŠAM EB	-	1	-	-	-	1
ГМЭ	1	1	-	-	-	2
Iš viso	10	8	3	1	3	25

2 lentelė

Šiaurės rytų aukštaičių tipiškų kanklių radimvietės

Vietovės	Stygų skaičius					iš viso
	5	6	7	8	9	
Biržų r.	8	4	2	-	1	15
Rokiškio r.	1	2	-	-	-	3
Rėzeknės r.	1	-	-	-	-	1
Neaiškios	-	2	1	1	2	6
Iš viso	10	8	3	1	3	25

Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomos žinomo Biržų krašto kanklininko Petro Lapienės penkiastygės kanklės (IEM EM 2974). 1924 m. jas pasigamino pats kanklininkas. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra garsaus tautosakininko, kanauninko Adolfo Sabaliausko-Žalios Rūtos senelio taip pat penkiastygės kanklės (ČDM Lt 2589) iš Biržų aps., Papilio vls., Mielaišių k., muziejun patekusios tik

1960 m. po A. Sabaliausko mirties. Beje, P. Lapienės kanklės, prieš patekdamos į muziejų, irgi buvo kito garsaus tautosakininko, etnomuzikologo, etnologo Zenono Slaviūno-Slavinsko nuosavybė.

1937 m. Z. Slavinskas pateikė dar 5 kanklių, saugotų tuometiniame Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, aprašus ir 3 šių eksponatų nuotraukas. Iš 5 instrumentų 3 surasti Biržų, 2 – Rokiškio apskrityse¹⁰. Dabar Lietuvos muziejų fonduose jų nėra. Sprendžiant iš aprašų ir nuotraukų, tai tipiškos šiaurės rytų aukštaičių penkiastygės, šešiastygės, septynstygės kanklės. Z. Slavinskas pateikia ir penkiastygių kanklių iš Panevėžio apskr., Kupiškio vls., Gendvilių k. nuotrauką¹¹, sakydamas, kad šios kanklės – B. Buračo nuosavybė. Kraštotyrininko B. Buračo negatyvų apraše, saugomame Lietuvos vaizdo ir garso archyve, nurodyta, kad tai prieš 100 m. pagamintos skobtinės kanklės, priklausiusios žymiam kupiškėnų kanklininkui Tamašiūnui. Instrumentą jis perėmęs iš savo tėvo. Tų kanklių Lietuvos muziejų fonduose irgi nėra.

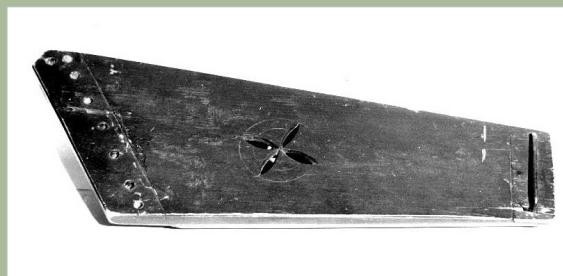
Muziejų fonduose nėra dar vienerių Z. Slavinsko turėtų penkiastygių kanklių iš Biržų aps., Papilio vls., Dukurnių k. Jas tautosakininkas buvo įsigijęs iš kito garsaus kanklininko Jono Plepio, o instrumento aprašą bei nuotrauką pateikęs 1937 m. darbe¹².

Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomos kanklės (ŠAM EB 1766) turi beveik visus šiaurės rytų aukštaičių instrumentų ypatumus: pusapvalį korpusą, buką drūtgaliu nusklembimą, šešias stygas, tačiau gale stygos užneriamos per įbestą virbalą, kuris būdingas vakarų aukštaičių ir žemaičių kanklėms. Netipiška ir viršutinės plokštės išpjova, primenanti skaičių 8. Šio eksponato radimvietė nežinoma, muziejaus kartotekoje nurodyta, kad kanklės – iš Suvalkų krašto. Tačiau suvalkiečiams šitokios kanklės visiškai nebūdingos, o jų išpjovą daugmaž atitinka Lietuvos liaudies buities muziejuje saugomų kanklių (LBM 5971) iš Biržų r., Pabiržės apyl., Kirdonėlių k. viršutinės plokštės išpjova, tik ji įręsta ne išilgai (kaip kanklių ŠAM EB 1766), bet skersai korpuso. Tad greičiausiai Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomos kanklės (ŠAM EB 1766) irgi yra iš Biržų krašto.

Šiaurės rytų aukštaičių kanklės.
Kviriškio vnk., Biržų vls., Biržų aps., 1924, Petro Lapienės darbo.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų. Inv. Nr. IEM M 2974

Šiaurės rytų aukštaičių kanklės.
Miliškių k., Papilio vls., Biržų aps.
Iš nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus
fondų. Inv. Nr. ČDM Lt 2798A

Berlyno vokiečių liaudies meno rinkinyje taip pat buvę penkiastygės kanklės. Apie jas rašė C. Sachsas¹³, remdamasis jo žiniomis – ir Z. Slavinskas. Pastarasis nurodė, kad tos kanklės esančios iš Biržų aps., Papilio apylinkių¹⁴. Dar vienerios penkiastygės kanklės iš „Rusų Lietuvos“ buvo saugomos Karaliaučiaus „Prūsijos“ muziejuje. Jų aprašą ir piešinį 1897 m. pateikė F. ir H. Tecneriai¹⁵, o 1902 m. – F. Tecneris¹⁶. Nėra jokios abejonės, kad tai Biržų krašto kanklės, nes turi visus biržiečių instrumentų sandaros ypatumus. Šias kankles, remdamasis F. ir H. Tecnerių darbais, aprašo ir Z. Slavinskas¹⁷. Eksponato likimas po Antrojo pasaulinio karo nežinomas.

Septynstygių kanklių piešinį ir aprašą 1889 m. pateikia Ch. Barčas. Jis sako, kad šias kankles prieš keletą metų Tilžės lietuvių literatūros draugijai padovanojo profesorius A. Becenbergeris, įsigijęs jas Didžiojoje Lietuvoje¹⁸. Z. Slavinsko nuomone, kanklės irgi greičiausiai iš Biržų krašto, nes A. Becenbergeris ten lankėsi¹⁹. Reikia sutikti su Z. Slavinsku, nes Ch. Barčo piešinyje pavaizduotos kanklės nepanašios į Mažosios Lietuvos, taip pat lietuvių antrojo ir trečiojo tipo instrumentus. Jos – gana būdingas biržiečių kanklių pavyzdys. Kur šios kanklės dabar – neaišku. Neatmestina prielaida, kad jos, kaip ir saugotosios Karaliaučiaus muziejuje, dingo per Antrąjį pasaulinį karą.

Dar vienerių penkiastygių biržiečių kanklių nuotrauką be instrumento aprašo 1994 m. paskelbė šio straipsnio autoriaus vadovaujami mokslininkai kolektyvinės monografijos „Senosios kanklės ir kankliavimas“ antrojo leidimo viršelyje²⁰. Nuotrauka, kurioje pavaizduotas kanklininkas Krisius Garjonis (1845–1939, Biržų aps., Klausučių k.), laikantis itin archajiškas atvirkštines lovelio pavidalo kankles be viršutinės plokštės, gauta 1989 m. iš Biržų krašto „Sėlos“ muziejaus (inv. Nr. BKM 10600)²¹. Tų kanklių Lietuvos muziejų fonduose irgi nėra.

MODIFIKUOTOS KANKLĖS

Lietuvos muziejuose yra 6 modifikuotų kanklių iš šiaurės rytų Aukštaitijos eksponatai. Kai kurie jų

panašūs į tradicinius instrumentus, tik turi didesnius korpusus ir daugiau stygų, tačiau kiti labiau pri-
mena citrą ar net suvalkiečių kankles.

Biržų krašto muziejuje saugomos aštuoniastygės kanklės (*BKM 936*), gautos iš Biržų apskr., Oški-
niškio dvaro (vietovę nurodė Z. Slavinskas²²). Jos skobtinės, tačiau plongalyje vietoj tradicinio lovelio
padarytas paaukštinimas, į kurį įbestas metalinis strypas stygoms užkabinti. Stygų varžikliai mediniai,
įstatyti iš apačios. Viršutinės plokštės išpjova netradicinė, širdies pavidalo, įręsta ne plokštės viduryje,
o prie pat plongalio. Korpusas gana tradicinio pavidalo, tik kur kas didesnis nei tipišku kanklių.

Dešimtstygės kanklės (*BKM 936*; vietovė nenurodyta, tačiau neabejotina, kad jos iš Biržų aps.)
pagamintos tradiciškai, tik jų korpusas beveik du kartus platesnis nei tipišku instrumentų. Plongalyje
įprasto lovelio irgi nėra – padarytas iškyšulys, kuriame stygos užneriamos ant įkaltų vinučių. Plokštė
ornamentuota šešialape žvaigždute.

3 lentelė

Šiaurės rytų aukštaičių modifikuotos kanklės Lietuvos muziejuose (radimvietės)

Vietovės	Stygų skaičius						Iš viso
	6	8	10	11	12	23	
Biržų r.	-	1	1	1	1	-	4
Rokiškio r.	1	-	-	-	-	-	1
Zarasų r.	-	-	-	-	-	1	1
Iš viso	1	1	1	1	1	1	6

Vienolikastygės kanklės (*BKM 933*) iš Biržų aps., Vabalninko vls., Kurdurų k. (patekusios į muzie-
jų iš pradžios mokyklos vedėjos²³) yra skobtinės, tačiau drūtgalis nusklembtas gana aštriai. Plongalyje
stygoms užneriamos ant įstrižai sukaltų vinučių. Viršutinėje plokštėje įręsta keturlapė žvaigždutė.

Dvylikastygės kanklės (*BKM 931*) skobtinės, plokščiadugnės, vienodo aukščio korpusu, atvirkštinės.
Drūtgalyje išpjauti 7 pusapvaliai išsikišimai, korpuso trumpesniame šone – dar 1 didesnis kyšulys.
Plongalyje įbestas metalinis strypas stygoms tvirtinti. Viršutinėje plokštėje išpjauta ovali apskritimu api-
brėžta išpjova. Nors vietovė nenurodyta, tačiau šios kanklės irgi greičiausiai iš Biržų apskrities.

Rokiškio krašto muziejuje saugomos šešiasstygės kanklės (*RKM 510*) gautos 1930 m. iš Rokiškio aps.
(iš mokinio Stankevičiaus). Jos skobtinės, tačiau turi gana ilgą drūtgalio iškyšą, kurios gale padarytas
nedidelis užsukimas, būdingas trečiojo tipo šiaurės vakarų žemaičių kanklėms. Mediniai varžikliai, panašūs
į smuiko, įtaisyti ne iš apačios, o iš viršaus. Plongalyje yra tradicinis lovelis, viršutinėje plokštėje įręstos
2 rezonansinės išpjovos (kaip smuiko). Instrumentas labiau panašus į tradicines šiaurės rytų aukštaičių
kankles, tačiau turi ir joms nebūdingų bruožų: priekio užsukimą bei smuiko rezonansines išpjovas.

Rokiškio krašto muziejuje saugomos 23 stygų, panašios į suvalkiečių kanklės, 1963 m. gautos iš
Zarasų muziejaus fondų. Tai plokščiadugnės kanklės, plongalyje turinčios apskritimo pavidalo išplėtimą,
o drūtgalyje – vietoj suvalkiečių instrumentams būdingo užsukimo arba apskritimo išpjauštinėtą šuns
galvą. Viršutinės plokštės viduryje – šešialapė žvaigždutė, plongalio suapvalinimo viduryje – nedidelė
apskrita kiaurymė. Galimas daiktas, tai modifikuotosios tarpukario Lietuvos spaudoje propaguotos suval-
kiečių kanklės (buvo spausdinami brėžiniai, nurodymai, kaip gaminti, kaip groti, repertuaras), neturinčios
sąsajų su vietinėmis tradicijomis.

Per 1989 m. ekspediciją šiaurės rytų Aukštaitijoje, kitaip nei kituose Lietuvos kraštuose, žinių apie
modifikuotąsias kankles negauta.

KANKLĖS IR ETNINĖ KULTŪRA

Aptarus tradicines ir modifikuotąsias kankles akivaizdu, kad šiaurės rytų Aukštaitijoje, kitaip nei va-
karų Aukštaitijoje, Žemaitijoje ir Suvalkijoje, iki pat XX a. vidurio išliko labai stipri tipišku kanklių vartojimo
tradicija. Modifikuotomis kanklėmis čia skambinta retai. Tradicinių kanklių repertuaras taip pat beveik
nekito: skambintos giedamosios keturinės sutartinės (užrašytas vos vienas kitas europietiškas kūrinėlis –
šokis). Kituose Lietuvos kraštuose kankliavimo repertuaras per XIX a. – XX a. pradžioje pakito iš esmės
ir jį daugiausia sudarė europietiški šokiai ir dainos. Šiaurės rytų Aukštaitijoje kanklės tik labai retai buvo
įtraukiamos į šokių muzikos ansamblius: turime vos vieną kitą žinią, kad kankles nusinešdavo retsykais
ir į dvarą, kur pagrodavo šokiams²⁴, tačiau greičiau tai buvo ne taisyklė, o išimtis.

Kanklėmis skambino daugiausia pagyvenę ir seni vyrai, kankliavimą perduodami iš kartos į kartą. Kan-
klininkai būdavo neeiliniai, iš aplinkinių išsiskiriantys žmonės, neretai sulaukdavę žilos senatvės – dažniau-
siai ūkininkai, gana pasiturintys, garsėjantys darbštumu ir tvarkingumu. Kankliavo daugiausia namie, sau
arba artimiesiems. Kanklininko Petro Lapienės (1864–1962, Biržų aps., Kviriškio vnk.) duktė A. Aišparienė
1989 m. prisiminė, kad „tėytė skambino tik namie, saviškiams arba kokiam užėjusiam, kartais netgi vaikui,
kitur kanklių nesinešdavo (...) šventadieniais, kai eidavo pas kokį kaimyną skudučiuoti, norėdavęs neštis ir

kankles, bet tas kaimynas sudrausdavęs, sakydavęs – nereik neštis kanklių²⁵. Kitas žymus kanklininkas Jonas Plepys (1867–1955, Biržų apskr., Papilio vls., Dukurnių k.) namuose turėjęs atskirą kambarį, vadintą „senelio kabinetu“, kuriame ilsėjosi ir skambino kanklėmis²⁶. Apie kankliavimą tik savo namuose pasakojo ir kiti 1989 m. apklausti pateikėjai. Tad archyvinės B. Buračo 1935–1938 m. nuotraukas, kur senieji Biržų krašto kanklininkai įamžinti su kanklėmis ne tik troboje, bet ir prie tvoros arba prie klėties²⁷, vargu ar galima laikyti kankliavimo tikrove. Greičiau tai pozavimas, norint kanklininką pavaizduoti kuo įdomiau.

Dar A. Sabaliauskas XX a. pradžioje atkreipė dėmesį į tai, kad kankliavimas siejasi su prietarais, netgi su laidotuvėmis, nes 1780 m. pagamintoms kanklėms žmogus bėgęs į mišką kirsti medžio, „jo tėvą kapuosna lydint“²⁸. Z. Slavinskas nurodo, kad „Biržų apyl. mirus vienam tėvui, jo sūnūs pirma nubėgę į mišką nusikirsti kanklėms medžio ir tik paskum grįžę rūpintis mirusiu tėvu (...) Vabalninko par. kam nors mirus, eidavę į mišką kanklėms medžio kirsti, kad jų balsas būtų skardesnis“²⁹.

Tikėta, kad kanklės padedančios išsigelbėti nuo mirties. Maro metu giltinė nepjovusi skambinančiojo kanklėmis³⁰, tuo tarpu visi kiti išmirę³¹.

Šie ir kiti duomenys apie šiaurės rytų aukštaičių kanklių magiškumą ir sąsajas su laidojimu leido pagrįsti kanklių kaip luotelio ir karsto – senovinių laidojimo priemonių kelionei į „aną“ pasaulį, – modelio kilmės hipotezę³². Pagal ją, pirmojo tipo kanklės, kuriomis skambino šiaurės rytų aukštaičiai, yra tiksliai skobtinio luotelio kopija, tik sumažintas jos modelis. Modeliui virtus ritualiniu bei muzikos instrumentu, jame išliko judrios ir manevringos vandens transporto priemonės optimali forma – platesnis priekis, siauresnis galas, didesnė priekio grimzlė. Šis virsmas turėjo būti labai ilgas ir sudėtingas, jame buvusi ir tarpinė grandis – karstas. Tai patvirtinta šiaurės Europos tautų laidojimo papročiai, kai vietoj karsto naudotas luotas. Skobtinis luotas, jo gamyba ir naudojimas apgiedotas karelių epe „Kalevala“³³. Luoto plauko senasis Veinemeinenas, burtininkas ir kanklininkas. Luoto ir kanklių gamyba sutapatinama – darydamas kankles Veinemeinenas joms pritaiso irklų atsparas³⁴. Kartais ir pats luotas pavadinamas kanklėmis, neretai – karstu, numirėlis sudeginamas vario valtyje³⁵.

Valties ir karsto ryšį patvirtina ir etnografiniai duomenys. Dar XIX a. šiaurės kareliai ant moters kapo užvoždavo valtį priekinę dalį, o ant vyro kapo dėdavo irklą³⁶. Baltijos šalių muziejuose saugomi luoto pavidalo karstai, o seniausieji skobtinių II tūkstm. pr. Kr. pab. ažuolinių karstų fragmentų rasta Latvijoje³⁷. Lietuvoje skobtiniuose karstuose buvo laidojama iki XVIII a.³⁸

Šventosios užakusiam ežere iškastas III tūkstm. pr. Kr. labai dailus 470 mm ilgio luotelio ar geldutės modelis³⁹, primenantis kankles. Labai panašus 455 mm ilgio daiktas iškastas ir Latvijos Kuršzemėje, Sarnatėje⁴⁰. Abu radiniai galėjo būti naudojami aukojimui arba magijai.

Su senaisiais papročiais, gal net tikėjimais gali sietis kankliavimas tik sau, namie, artimiesiems. Šiaurės rytų aukštaičiai mėgo kankliuoti vakare, „kai žvirbliai pastogėse sutupia, kada tyku (...) ilgų vakarų metą arba poilsio laiką sambrėškyje praleisdavę su kanklėmis: patys skambinę, patys gėrėjęsi ir tenkinęsi jų muzika, nesirūpindami, ar jų kas klauso“⁴¹. Šitai panašu į „Kalevaloje“ apgiedotą senojo Veinemeineno kankliavimą, kuris turi magiškųjų galių: pasiklausyti renkasi ne tik bendruomenės žmonės, bet ir miško žvėrys, netgi antgamtinės būtybės. Su senuoju Veinemeinenu – išminčiumi ir burtininku, – gali sietis ir šiaurės rytų aukštaičių kanklininko įvaizdis.

KANKLĖS IR SĖLIŲ KULTŪRA

Šiaurės rytų aukštaičių kanklės, be jokios abejonės, yra aukštaitiški instrumentai ir pirmiausia sietini su rytų aukštaičių kultūra. Tai liudija jų vardai, kurie tarmiškai sakomi ne tik *kanklės*, bet ir *kanklai*, *kunkliai*, *kunkleliai*, *kunklaliai*. Tačiau akivaizdu, kad šios kanklės iš esmės skiriasi nuo vakarų aukštaičių, žemaičių ir suvalkiečių instrumentų. Skiriasi ir repertuaras bei kankliavimo papročiai. Tatai rodo, kad šiaurės aukštaičių kanklės siejasi su kitokiu nei kitų Lietuvos kankliavimo plotų kultūriniu palikimu. Gali būti, kad kanklės – ne tik šiaurės rytų aukštaičių, bet ir sėlių kultūros liekana, nes, kaip sakyta, gretimuose aukštaičių plotuose jų niekad nebūta. Šiaurės rytų Aukštaitijoje iki pat XX a. vid. išliko ne tik kanklės, bet ir itin senoviški kolektyvinio muzikavimo instrumentai *skudučiai*, *daudytės* (du trys ilgi mediniai trimitai), *ragai* (keturių – šešių medinių trimitų rinkinys), čia giedotos ir polifoninės giesmės *sutartinės*. Visa tai šiaurės rytų aukštaičių plotą verčia laikyti savaiminga kultūrine sritimi, atspindinčia žilos senovės palikimą. Greičiausiai tai – sėlių žemės arba bent jų dalis.

Nors archeologai, antropologai ir kalbininkai sutaria, kad šiaurės rytų Aukštaitijoje ir Aukšzemėje plytėjo sėlių genties žemės, tačiau nėra iki galo aiškios tų žemių ribos. Remiantis istorijos šaltiniais, manoma, kad XIII a. pirmojoje pusėje pietinė sėlių žemės riba turėjo eiti maždaug pro Salaką, Tau-ragnus, Uteną, Svėdasus, Subačių, Palėvenę, Pasvalį, Saločius. Šiaurėje sėlių žemės siekė Dauguvą. Lietuvoje senajai Sėlai priskirtini dabartiniai Biržų, Kupiškio, Rokiškio rajonai, didžioji dalis Utenos ir Zarasų rajonų, rytinė Pasvalio rajono dalis, taip pat šiauriniai Panevėžio ir Anykščių rajonų pakraščiai⁴². Antropologijos duomenimis, sėliai Lietuvos ir Latvijos teritorijoje apsigyveno I tūkstm. pr. Kr., o jų rytinės

grupės šiaurės rytų Lietuvoje ir Aukšžemėje susidarymui įtakos turėjo ir vietos gyventojai⁴³. Archeologų nuomone, sėliai tuo metu gyveno Dauguvos vidurupyje, abiejose jos pusėse į rytus nuo žiemgalių⁴⁴, o kalbininkai spėja, kad jie III–IV a. pleištu įsiveržė ir į dabartinės Vidžemės pietryčius bei Latgalos pietvakarius⁴⁵. Lietuviškosios bei latviškosios Sėlos žemes, taip pat spėjamą sėlių pleišną Latgaloje rodo ir tautinių drabužių bendri ypatumai⁴⁶.

Antropologės R. Denisovos nuomone, kultūros, kurios rytinė dalis siejama su sėliais, žmonės buvo ne rytų, bet vakarų baltai⁴⁷. Dar K. Būga kėlė mintį, kad sėlių kalba nemažai kuo siejosi su kuršių kalba⁴⁸, kurią dauguma kalbininkų linkę laikyti vakarų baltų palikimu. Šiai hipotezei nepritarė J. Endzelynas, tačiau atsiranda vis daugiau įrodymų, pagrindžiančių K. Būgos teiginius ir verčiančius sėlius laikyti buvusius artimais kuršiams, nes, anot V. Mažiulio, (pra)sėlių kalba per (pra)žiemgalių kalbą galėjo turėti bendras izoglasas ir kontaktus su (pra)kuršių kalba, o visos šios trys kalbos galėjo būti kilę ne iš centrinių, o iš periferinių (pra)baltų dialektų⁴⁹. Kuršiai, žiemgaliai ir sėliai, kitaip nei lietuviai, priebalsius *š*, *ž* vertė *s*, *z*. Sėliai su kuršiais priebalsius *k*, *g* prieš vadinamuosius priešakinius balsius *i*, *e*, *ē* ir dvibalsius *ie* vertė į *c*, *dz*, o žiemgaliai – vienur juos tarė kaip kuršiai bei sėliai (*c*, *dz*), kitur – kaip lietuviai. Šių trijų genčių kalbose buvo išlikę nepakeisti garsų junginiai *an*, *en*, *in*, *un*, tačiau žiemgaliai juos kartais galėjo ištarti ir kaip latviai⁵⁰.

Panašius dėsningumus rodo ir šiaurės rytų aukštaičių kanklės. Jos kartu su Aukšžemės latvių kanklėmis siejasi netgi su Kuršžemėje vartotais tokio pat tipo instrumentais. Kaip tarpinė grandis – lietuvių ir latvių II tipo, greičiausiai žiemgaliams priskirtini instrumentai. Sėlių versiją patvirtina ir I tipo kanklės, kurių radimvietės Vidžemės pietryčiuose ir Latgalos pietvakariuose rodo panašų kalbininkų ir etnologų pastebėtą sėlių veržimosi pleišną šiauriau Dauguvos⁵¹. Pagal kanklių vartojimą šiaurės rytų aukštaičiai kartu su kitais kanklininkais lietuviais ir latviais laikytini ne rytų, bet vakarų baltų kultūros palikuonimis. Jei kankles jie perėmė iš sėlių, tai kankliavimas gali būti antropologų numanomo vakarų baltų palikimas. Tad kanklės tarsi brėžia kultūrinę ribą tarp rytų ir vakarų baltų sričių: į rytus ir pietryčius nuo kankliavimo židinių šiaurės rytų Aukštaitijoje turėjo plytėti rytų, o šiame kankliavimo plote – vakarų baltų kultūra.

Vadinasi, šiaurės rytų aukštaičių kanklės greičiausiai yra ne vien lietuvių aukštaičių, bet ir sėlių kultūros palikimas, nes gretimuose rytų ir šiaurės rytų aukštaičių plotuose jų niekad nebūta. Šitaip manyti verčia ir tai, kad kankliavimo sritis šiaurės rytų Aukštaitijoje nesutampa su rytų aukštaičių dialektų išdėstymu (vakarų aukštaičių, žemaičių ir suvalkiečių kanklių paplitimas su dialektų sritimis daugmaž sutampa), o tai rodo, kad rytų aukštaičiai kankles yra perėmę iš kitų genčių. Beje, su dialektų sritimis nesutampa ir skudučių, daudyčių, ragų bei sutartinių plotai. Turint visa tai galvoje, kankles ir kitus senovinius etninės muzikos požymius tenka sieti su sėlių kultūros palikimu, aukštaičių perimtu ir išlaikytu iki pat XX a. vidurio. Tai visiškai atitinka požiūrį į substratinius reiškinius, kurie paprastai ilgiausiai ir išlieka juos perėmusiųjų kultūroje.

Tačiau iki galo kankles sieti su sėlių palikimu neleidžia jų gerokai siauresnis nei spėjamas pagal istorinius šaltinius, hidronimus ir toponimus plotas. Šis plotas brėžia tik savaimingą sritį, tuo tarpu sėlių buvusios žemės driekiasi gerokai toliau į rytus ir pietus. Kaip sakytą, ten kanklių niekad nebūta (modifikuotų kanklių iš Zarasų r. su senąja kultūra sieti negalima), todėl kyla klausimas, ar nebus sėliai kankles irgi perėmę iš ankstesnių gyventojų? Atkreipus dėmesį į R. Denisovos nuomonę, kad sėlių rytinių grupių šiaurės rytų Lietuvoje ir Latvijos Aukšžemėje susidarymui įtakos turėjo ir vietiniai gyventojai, visiškai įmanoma, jog tie senieji gyventojai galėjo skambinti kanklėmis. Pagal šio straipsnio autoriaus hipotezę, kanklių arba bent jau „kankliuotojų“ kultūrinė sritis Baltijos kraštuose turėjo rasti daug anksčiau, nei sėliai užplūdo savo žemes ir pleištu pasistūmėjo šiauriau Dauguvos. Sėlių antplūdis gali sietis su I tūkstm. po Kr. ir baigtis apie III–IV a., tuo tarpu kankliavimo sritis nuo vakarų ir šiaurės Lietuvos iki Suomijos ir Karelijos turėjo plytėti jau gerokai prieš Kr. ir galėjo būti Baltijos tautų pamatas⁵². Tad kanklės – greičiausiai tų senųjų gyventojų palikimas, kurį iš pradžių perėmė sėliai, o vėliau – ir aukštaičiai. Šitokie perėmimai įprasti ir kituose pasaulio kraštuose, jie kaip substratiniai reiškiniai būna labai pastovūs ir išlieka beveik nepakitę iki išnykimo. Tai itin pasakytina apie Balkanų ir Karpatų regiono etninius muzikos instrumentus ir etninę muziką, jungiančią visas šias skirtingų etninių grupių tautas ir skiriančią nuo kituose regionuose gyvenančių giminaičių. Iš kitų romanų tautų skiriasi rumunai, o iš slavų – ne tik bulgarai, serbai, kroatai ir kitos pietų slavų tautos, bet net lenkai kalniečiai huraliai, kurie pagal šiuos požymius beveik nesisieja su savo tauta, o kartu su slovakais, rumunais, vengrais ir moldavais įsilieja į bendrą Balkanų ir Karpatų regiono kultūrą.

Tad šiaurės rytų aukštaičių kanklės – substratinis reiškinys, kuris sėliai galėjo perduoti rytų aukštaičiams. Kanklių sąsajos su kuršių instrumentais, pagaliau bendri ne tik lietuvių, bet ir visam Baltijos tautų plotui jų vardai verčia manyti, kad kanklės atspindi itin seną kultūrinę sritį, iš kurios galėjo kilti vakarų baltai⁵³.

Rytų aukštaičiai, būdami rytų baltais, perėmė ir vartojo vakarų baltų itin savitą kultūrinį reiškinį, ku-

ris kartu su skudučiais, daudytėmis, ragais ir sutartinėmis juos skyrė nuo bendragenčių. Kaip tik šie etninės muzikos požymiai liudija gana sudėtingą šiaurės rytų aukštaičių kilmę. Jie greičiausiai kilę iš vakarų baltų kultūros gyventojų „kanklininkų“, kuriuos asimiliavo sėliai, dar vėliau – aukštaičiai. Šiaurės rytų aukštaičiai kankles išlaikė kaip sėlių ir dar ankstesnių gyventojų palikimą.

IŠVADOS

1. Šiaurės rytų Aukštaitijoje vartotos tradicinės kanklės greičiausiai atspindi itin senus „kelionės į aną pasaulį“ priemonių – luoto ir karsto – įvaizdžius.
2. Kanklės paplitusios ne visoje, o tik sėlių senųjų žemių dalyje, todėl gali sietis su dar senesne nei sėlių kultūra.
3. Sėliai kankles galėjo perimti iš senųjų gyventojų, kurie greičiausiai buvo vakarų baltai.
4. Sėlių perimtos kanklės vėliau tapo rytų baltų aukštaičių kultūros savastimi ir kaip substratinis reiškinys išliko iki pat išnykimo XX a. vid.
5. Sprendžiant iš kanklių, šiaurės rytų aukštaičiai galėjo kilti iš seniausių gyventojų vakarų baltų, kurių kultūrą perėmė sėliai, dar vėliau – rytų baltai aukštaičiai.

-
- ¹ *Apanavičius R.*, Ten, kur buvo senoji Sėla. – *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 1, p. 20–21; *Baltų etnoinstrumentologija*, K., 1992, p. 20–23.
  - ² *Apanavičius R.*, Lietuvių ir latvių kanklės – tautų bendros kilmės liekana. – *Acta Baltica* 2001, K., 2001, p. 114–127.
  - ³ *Bartsch Ch.*, Dainu balsai. Melodien litauischer Volkslieder, II, Heidelberg, 1889, S. XIV.
  - ⁴ *Tetzner F. und H.*, Dainos. Litauische Volksgesänge, Leipzig, 1897, S. 62; *F. Tetzner*, Die Slaven in Deutschland. Braunschweig, 1902, S. 99.
  - ⁵ **Маслов А. П., Иллюстрированное описание музыкальных инструментовъ, хранящихся въ Дашковскомъ Этнографическомъ Музей, въ Москве, Москва, 1909, 11 рис.**
  - ⁶ *Sachs C.*, Geist und Werden der Musikinstrumente, Berlin, 1929, priedas, S. 41.
  - ⁷ *Slavinskas Z.*, Lietuvių kanklės. – *Tautosakos darbai*, III, K., 1937, p. 244–318, nuotrauka Nr. 8.
  - ⁸ *Tyszkiewicz E.*, Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordinacyj, St. Petersburg, 1869, s. 19–22.
  - ⁹ **Маслов А. П., Ук. соч., 11 рис.**
  - ¹⁰ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 267, nuotraukos Nr. 4, 5, 7.
  - ¹¹ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 318, nuotrauka Nr. 8.
  - ¹² *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 275, nuotrauka Nr. 6.
  - ¹³ *Sachs C.*, Op. cit.
  - ¹⁴ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 275.
  - ¹⁵ *Tetzner F. und H.*, Op. cit., s. 62.
  - ¹⁶ *Tetzner F.*, Op. cit., s. 99.
  - ¹⁷ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 276.
  - ¹⁸ *Bartsch Ch.*, Op. cit., s. XIV.
  - ¹⁹ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 276.
  - ²⁰ *Apanavičius R., Alenskas V., Palubinskienė V., Virbašius E., Visockaitė N.*, Senosios kanklės ir kankliavimas. 2-asis patais. ir papildyt. leid., V., 1994.
  - ²¹ *Etnomuzikos instituto (EI) archyvas, 1989 m.*
  - ²² *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 318.
  - ²³ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 270.
  - ²⁴ *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai*, V., 1959, p. 381.
  - ²⁵ *Apanavičius R.*, Adolfas Sabaliauskas ir šiaurės rytų aukštaičių instrumentinė muzika. – *Etninės muzikos ir kultūrinių ryšių puoselėtojas*, V., 1989, p. 12–23.
  - ²⁶ *El archyvas, 1989 m.*
  - ²⁷ *Nuotraukos paskelbtos: Baltrėnienė M.*, Senieji lietuvių kanklininkai. – *Liaudies kultūra*, 1990, Nr. 1, p. 27–33.
  - ²⁸ *Sabaliauskas A.*, Žemių – rytiečių lietuvių tautinė muzika. – *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 1, V., 1911, p. 96–108.
  - ²⁹ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 254.
  - ³⁰ *Slavinskas Z.*, Op. cit., p. 254.
  - ³¹ *El archyvas, 1989 m.*
  - ³² *Apanavičius R.*, Kanklių kilmė ir baltų bei Pabaltijo finų etnogenezė. – *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, Nr. 11, p. 18–19.
  - ³³ *Kalevala, V.*, 1986, p. 202–214.
  - ³⁴ žr. *Карелы Карельской АССР, Петрозаводск, 1983, с. 81*, nes čia pateiktame runos tekste suomių

ir rusų kalbomis šitoks motyvas gana aiškus. Jo neliko lietuviškame vertime. Plg. Kalevala, p. 566.

- ³⁵ Евсеев В. Я., Исторические основы карело–финского эпоса, I, Москва – Ленинград, 1957, с. 123–124.
- ³⁶ Тароева Р. Ф., Материальная культура карел Карелской АССР, Москва – Ленинград, 1965, с. 73.
- ³⁷ Граудонис Я. Я., Погребальные обряды на территории Латвии в эпоху поздней бронзы и раннего железа (конец II тысячелетия до н. э. – начало н. э.). – Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд. Тезисы докладов, Москва, 1985, с. 33 – 35.
- ³⁸ Dundulienė B., Lietuvių etnografija, V., 1982, p. 262.
- ³⁹ Rimantienė R., Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės, V., 1979, p. 36–38, 116.
- ⁴⁰ Ванкина Л. В., Торфяниковая стоянка Сарнате, Рига, 1970, с. XXXVIII.
- ⁴¹ Slavinskas Z., Op. cit., p. 280–281.
- ⁴² Zinkevičius Z., Lietuvių kalbos istorija, I: Lietuvių kalbos kilmė, V., 1984, p. 359–360.
- ⁴³ Detisova R., Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.ē. 1. gadu tūkstoši. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1989, Nr. 12 (509), l. 20–36.
- ⁴⁴ Gimbutienė M., Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija, V., 1985, p. 107–108.
- ⁴⁵ Рудзите М. К., К вопросу о селах на правом берегу Даугавы. – Этнографические и лингвистические аспекты истории балтских народов, Рига, 1980, с. 156–163.
- ⁴⁶ Слава М. К., Латышская народная одежда как источник изучения вопросов этнической истории. – Этнографические и лингвистические аспекты..., с. 91–105.
- ⁴⁷ Detisova R., Op. cit.
- ⁴⁸ Būga K., Rinktiniai raštai, III, V., 1961, p. 281.
- ⁴⁹ Мажюлис В., К этногенезе селенов. – Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции, Рига, 1985, с. 126–127.
- ⁵⁰ Sabaliauskas A., Mes baltai, K., 1986, p. 90–99.
- ⁵¹ Apanavičius R., Alenskas V., Palubinskienė V., Virbašius E., Visockaitė N., Op. cit., p. 14.
- ⁵² Ten pat, p. 41–43.
- ⁵³ Apanavičius R., Vakarų baltai etninės muzikos duomenimis. – Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai, IV. Žurnalo „Tiltai“ priedas, 2003, Nr. 11, p. 5–13.

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52, LT-44248 Kaunas

Gauta 2004 05 15
Atiduota spausdinti 2004 06 15